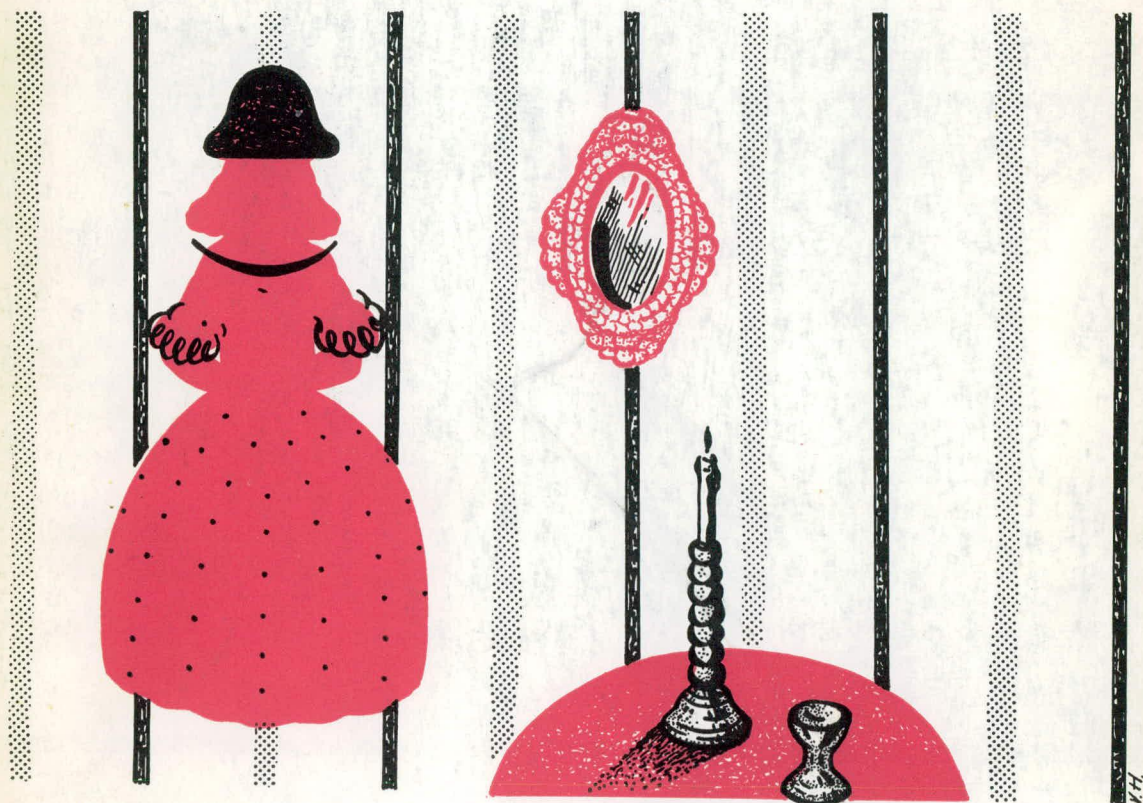
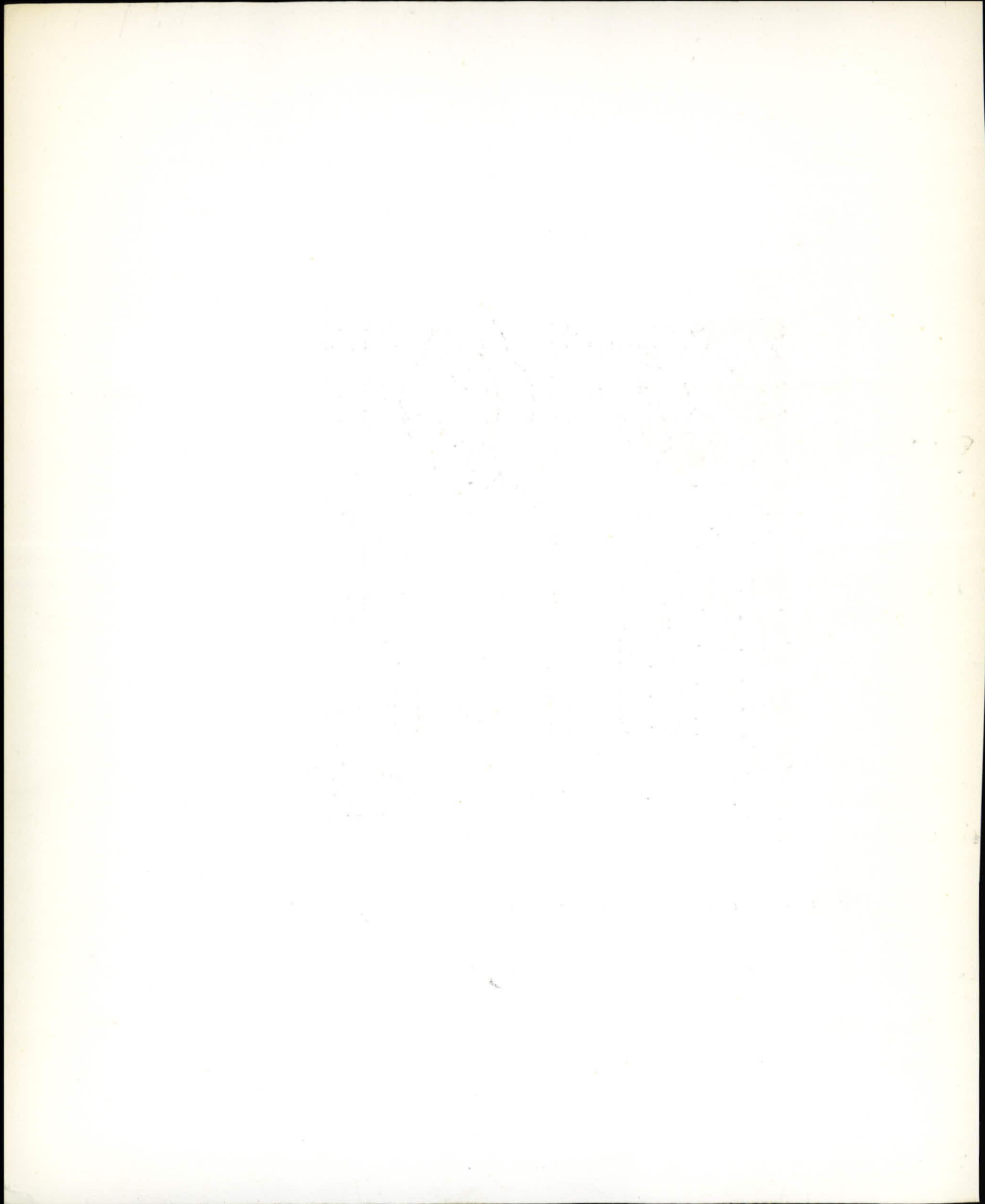

CENTRAAL MUSEUM - UTRECHT

Het 17e eeuwse

poppenhuis

Het 17e eeuwse Poppenhuis

CENTRAAL MUSEUM UTRECHT

November 1963

Vrije bewerking naar Fré Domnisse, „Het Poppenhuis in het Centraal
Museum te Utrecht”, 1932.

Wie in het Centraal Museum de stijlkamers bezoekt komt in de barokkamer (2e helft 17e eeuw), onder de bekoring van het charmante poppenhuis, het speelgoed van grote mensen, vervaardigd omstreeks 1674-1690, model van een 17e eeuwse patriciërshuis.

Deze miniatuurhuizen dankten hun ontstaan aan het plezier van het verzamelen.

Adam Oortmans en Petronella de la Court, gehuwd in 1649 te Amsterdam, zijn de opdrachtgever en -geefster van ons poppenhuis. Deze gegevens werden ons welwillend verstrekt door Mej. Dr. I. H. van Eeghen, adj. gemeentearchivaris van Amsterdam.

Adam Oortmans was de brouwer in „De Zwaan”. Het zegel in het comptoir draagt zijn initialen AO; de bank in het „voorhuis” de letters OM. In 1738 is het poppenhuis eigendom van Pieter van der Beek, een tabakshandelaar, wonende op de Kloveniersburgwal bij de Nieuwmarkt te Amsterdam. Zijn dochter Margaretha, echtgenote van de baljuw van Aalsmeer Dirk Slob erfde het, waarna hun dochter Petronella, gehuwd

met de muntmeester van Zeeland Martinus Holtzhey, het in haar bezit kreeg. De laatste eigenares Mevrouw Judith H. C. Pipersberg-Holtzhey stierf op hoge leeftijd in 1870 te Utrecht en schonk het poppenhuis reeds in 1866 aan onze Gemeente.

De vroegste datum die wij aantreffen is de signatuur op een van de schilderijtjes voor de „Konstkamer” vervaardigd door G. Hoet in 1674, een slijpplank in de keuken draagt evenals een mangelplank van de kleerzolder, het jaartal 1682. Een obligatie in de geldkist van het comptoir is in 1690 uitgeschreven. Enkele voorwerpen zijn later toegevoegd. Zo vinden wij in de kraamkamer enige fraaie miniaturen op ivoor geschilderd en in barnsteen gelijst, voorstellende Lodewijk XIV en zijn gemalin Maria Theresia en een portret van kardinaal Mazarin. Ze zijn afkomstig uit de familie van Dirk Slob, die van moederszijde verwant was met het geslacht Dupuy de Montbrun, markies de St. André, aan wien Mazarin de maarschalkstaf aanbood en wiens nakomelingen naar Nederland zijn gekomen. Enkele miniaturen en tekeningen alsook het kristallen kroontje in het salet, een vervanging van het gestolen zilveren exemplaar, dat op een kwade nacht in 1831 met verschillende andere kleinodiën werd ontvreemd, zijn 19e-eeuws. Ook zullen zeker enige poppen in de loop der jaren aan bezoekers ten geschenke zijn gegeven.

Betreden wij nu het huis dan zouden wij via een hoge stoep het „voorhuys” binnen moeten komen, aan weerszijden waarvan de kamers zijn gelegen. De vertrekken waren in werkelijkheid in de diepte van het huis ondergebracht. Voor de overzichtelijkheid zijn de belangrijkste in dit poppenhuis met de tuin naar de voorkant verplaatst.

VOORHUYS

Als we nu naar binnen gaan dan komen we allereerst het kindermisje tegen, gekleed in de dracht van een Waterlandse boerin, wier costuum nog verwant is met het hedendaagse Marker trouwcostuum. Zij houdt het kind aan de leiband. De

knecht met de boodschappenmand onder de arm gaat inkopen doen. De gang is met heldere wit/zwart marmeren tegels geplaveid. In de wit gekalkte muren zijn reliëfs met mythologische voorstellingen ingemetseld. Het plafond is een tekening in grisaille met de uitbeelding van de vier winden. Behalve de fraai gesneden halbank staat er een Engelse klok. Een verguld houten arm met zilveren luchter verwelkomt de bezoeker ook bij avondlijk duister.

COMPTOIR

Een trap leidt naar het comptoir, waar de heer Constantius Popperius, tabakshandelaar, druk bezig is met brieven en rekeningen. „Tabak was het edele cruyt dat de geest fris moest houden. Wanneer men een pijpjen smookte vertrok het chagrijn en de hersenen werden gesuyvert. Indien men geplaagd werd door steen of kolijk, de tabak zou het geneesmiddel zijn. De heren waren niet de enigen die rookten. De burgervrouwen soghen na de thee bij de haard haar pijp toeback, zelfs kinderen zag men met pijpjes in de mond in de kinderstoel zitten”.

De boekenkast bevat ook stichtelijke lectuur o.a. „Gebede Boeck 't Amsterdam Anno 1683” en „Kern des Bijbels in 's Hage 1701”. Naast een mand met pijpen staan laarzen die in huis niet mochten gedragen worden, maar omgewisseld werden tegen stillegangers, klikken of muilen.

„Mijn man, zoo ras zijn voeten maar genaken zijnen drempel
Doet flux zijn schoenen uit en trekt zijn muilen aan
Van leer of vilt die dicht omtrent den inganck staan”.

(Bredero, Moortje)

Het likeurkeldertje naast de tafel bevat negen soorten likeur, bestemd om de dagelijkse zorgen te doen vergeten.

KONSTKAMER

Volgen wij de heer des huizes naar zijn konstkamer dan vinden wij daar zijn verzameling kunstschaten: schilderijen, boeken, porselein, munten en schelpen. Aan de wand hangen schilderijtjes van G. Hoet, een kunstenaar die jaren lang in Utrecht

werkte en daar met de bloemenschilder Schook de Tekenacademie oprichtte; rivierlandschapjes van Rijn en Moezel door Herman Saftleven; gezichten op Rome door Van Huchtenburgh; satyrs en nymfen en de geschiedenis van Cephalus en Procris door W. van Mieris.

In de kast staat het Chinees porselein te pronk (hier gemaakt van beschilderd glas). De sterrekast bevat een collectie muntjes, waarvan de vroegste uit de 3e eeuw. Voorts Merovingische munten van Dagobert III (711-716); een three farthing van Elisabeth, Koningin van Engeland, 1582; gouden ducaten van Frederik Willem I van Pruisen. 1714; een gouden crusado, 1720; pauselijke munten enz. Drie boeken in lederen band zijn verlucht met gravures van godheden en deugden naar afbeeldingen op Romeinse munten, door een onbekend graveur. Gravures van Hans Sebald Beham, 1529, voorstellende religieuze onderwerpen, planeten, edellieden, krijgsknechten enz. versieren de andere boeken. Boven de schouw hangt een kunstig gesneden ivoeren reliëf, met de voorstelling van het Laatste Oordeel, waaromheen twintig microscopische kleine reliëfs over het lijden van Christus, het geheel in barnstenen lijst bevat. Naast de schoorsteen staan een aard- en hemelglobe van ivoor in gouden standaard. In de schouw het beeld van Mercurius, de god van de handel. Het was nog de bloeitijd der Republiek, de tijd waarin de Hollandse handel de ganse aardbodem omvatte. De Hollanders waren de vrachtaarders van Europa, Amerika, China en Japan. Er werd handel gedreven in de meest verscheidene artikelen: linnen en zijden stoffen, tafelgerei, wijnen, zuidvruchten, kant, reukwerk, paarden en nog veel meer. Dit alles weerspiegelt zich in de rijkdom der inrichting, de kleding en de kunstschaten waartussen men leefde.

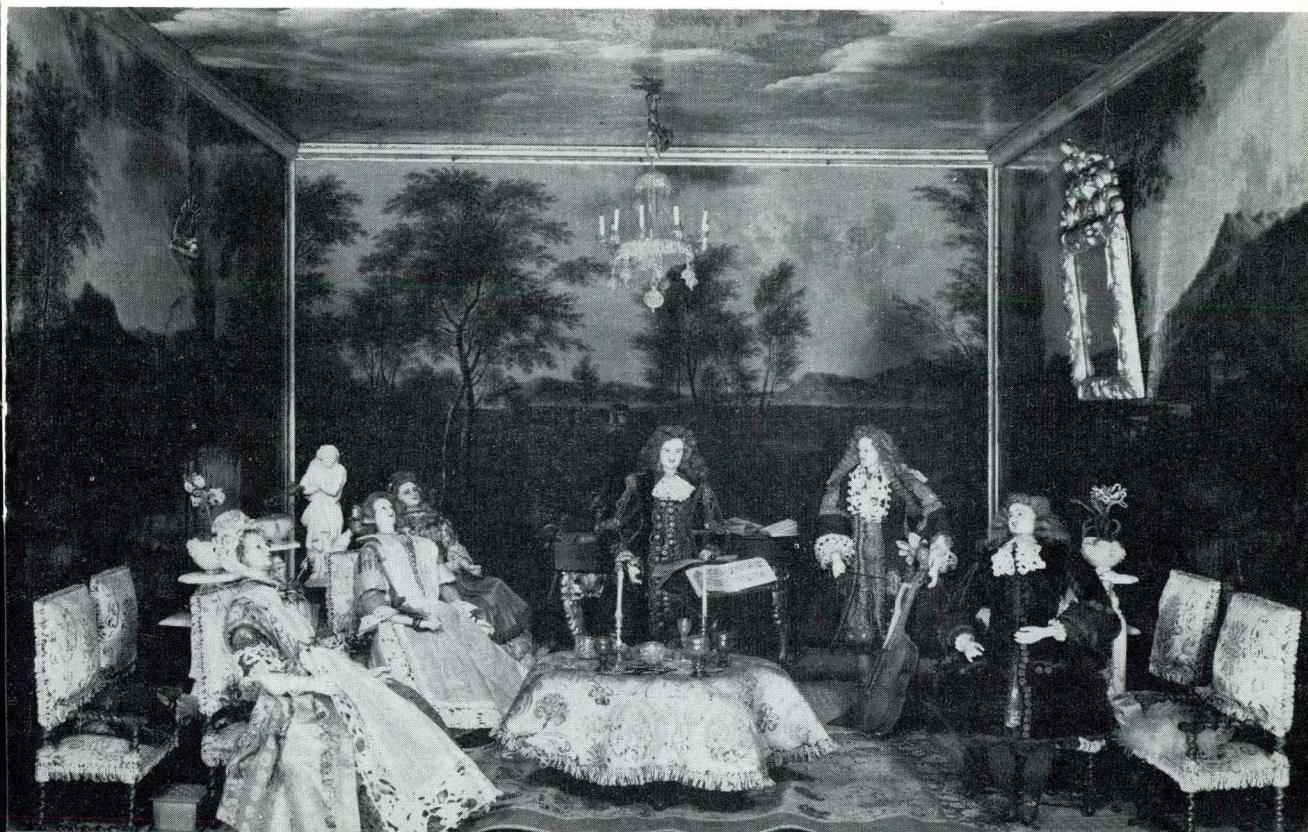
Schilderijen waren het particuliere bezit der gegoede burgerij, die vaak kostbare werken van grote meesters hun eigendommen konden noemen. De verzamelwoede van alles wat curieus was kende geen grenzen.

Het plafond der konstkamer is versierd met een gekleurde kopergravure voorstellende de vier elementen en een engel met de vier winden. De vloer is ingelegd met verschillende houtsoorten en ivoor.

SALET

In het salet treffen we een musicerend gezelschap aan. Achter in het vertrek staat een spinet, waarvan de snaren door ravenpennetjes worden opgewipt; eerst na 1711 ontstaat het hamerklavier.

Enkele met de hand geschreven liederen uit de 17e eeuw zijn

getiteld: „triumph d'amour", „la boure de Basque". Op de lessenaar boekjes met dansmuziek waaronder. „airballet", „rondeau", „gaillarde" (springdans). De heren spelen hier viool en viola da gamba. Vooral in deze tijd nam de vioolkunst in Italië een grote vlucht. Ook de fluit was een geliefd instrument, dat de luit, die vroeger de liederen begeleidde, verdrong. Het vertrek maakt een voorname indruk, waartoe de fraaie wandschildering met jachttaferelen door Frederik de Moucheron veel bijdraagt. De beschrijving van het plafond stelt een bewolkte hemel voor.

Op de vloer ligt een Spaanse mat, waarop een zijden tapijt met bloempatroon, dat alleen voor gasten werd uitgespreid.

De stoeltjes met de getordeerde poten zijn van notenhout met gebloemde zijde bekleed. Het wit marmeren blad der tafeltjes wordt geschraagd door een verguld houten poot in de vorm van een adelaar. Op het tafeltje op de voorgrond staan kandelaars en groene roemers voor wijn. Er liggen speelkaarten, een zilveren snuiter, waarmee de pit van de smeerkars werd gesnoten, en een zilveren snuifdoosje. Het snuiven was de grote mode:

„'t Is een rare tijt, niemand wordt er gevonden,
Of hij roockt, en snuift taback met hiele ponden,
En het was nog maar een Americaantje, 'k zou zwijgen voor
de leus,
Maer men douwt allerley vreemdsoortig reukwerk in zijn
neus,
Men heit saffraan, blommekens, rozen en zinkingsnuiven
en nog andere soorten".

De costuums der poppen zijn bijzonder fraai. De dames zijn getooid in pastelkleurige zijde en kanten, de heren in fluweel met goudgalon en kostbare pruiken, die soms 2 à 3000 gulden kostten.

„Al waer het oogh maer siet en siet het grootsigheden,
De mens als in een paeuw verwandelt binnentreden,
Zijn lijf is van smaragd, juweelen en fijn gout;
Het schittert als de son, waer men het ook aenschouwt.
Wat fonkelende bag! Wat tressen, goude koorden!
Wat point d'Alençon! Wat fijn gekante boorden!
Wat strooken van fluweel! Wat rozen van gesteent!
Wat ringen aan de hant! Wat zijde om 't gebeent!”

(Franc Ridderus, Rotterdams predikant)

KLEERZOLDER

De trots van de Hollandse huisvrouw is steeds haar goed gevulde linnenkast geweest. Een inventaris bestond menigmaal uit 50 dozijn tafellakens, 150 manshemden, 100 onderbroeken, 60 hooftmutsen, met of zonder pluimagie, 12 nachtrocken van geblomd snits, 200 neusdoeken enz. Een grote voorraad linnengoed was ook wel noodzakelijk, omdat de was slechts enkele malen per jaar werd gedaan, waarvoor wasvrouwen en strijksters werden gehuurd. De kleerzolder van het poppenhuis is ingericht met rekken, pers, manden, borstels, mangelplank en de waslijst waarop wij lezen: mans- en vrouwenhemden, slaeplakens, sloopen, hantdoecken, schorteldoecken, beffen, mansmouwen enz. Mansmouwen zijn losse mouwen, die aange trokken werden als de man aan het schrijven was en die het pak moesten beschermen.

„Steets was hij op 't kantoor en met de neus in 't boeck,
Sijn mutsjen op sijn hoofd, sijn mouwen an voor 't wrijven.
Want hij was bezig staagh met dit of dat te schrijven”.

(Bredero, Moortje)

Het meisje links staat te strijken. In het strijkijzer werd een kooltje vuur gelegd. Bij de grote tafel staan twee meisjes het goed te rekken en in te vochten, zoals een oud rijmpje luidt:

„Wast wit, mangelt snel,
Of ick sla u het mangelbret op 'tu vel".
„Schon gewossen en net gevouwen
Is een sieraet al voor de vrouwen".

PROVISIEZOLDER

Op dezelfde verdieping bevindt zich de provisiezolder, waar levensmiddelen in flessen en tonnetjes werden bewaard. Grauwe erwten, bonen, rijst, gort, gedroogde vis uit Noorwegen ingevoerd, en wat niet al. Wecken kenden men nog niet, wel het inzwavelen en zouten. Een planken beschot scheidt de provisiezolder van de slaapkamer van het dienstmeisje, dat een sober gemeubeld en benauwd vertrekje is, vanwaar een trap naar de turfzolder leidt.

KEUKEN

De keuken is wel zeer aantrekkelijk, vol potten en pannen, rekjes met porselein en glaswerk en blinkend keukengerei. Men boende en schuurde van de morgen tot de avond. De dienstbode was dikwijls de voedster van de vrouw des huizes geweest, die zij volgde bij het verlaten van de ouderlijke woning; werd zij te oud dan gaf men haar een huisje op een hofje. Bekend is het verhaal dat de „maerte” van burgemeester Bicker uit Amsterdam geheel Holland regeerde. Immers zij regeerde de vrouw van de burgemeester, deze hem, hij Amsterdam en Amsterdam geheel Holland.

In wettelijke voorschriften, lezen wij, was het haar verboden gemaakte krullen te dragen of strikken, sieraden en zijden of fluwelen kleren. Dat zij er zich niet altijd aan stoorden blijkt wel uit een klacht over de „nieuwe dienstboyen”:

„Zij zijn bestrikt en bequickt, spijt de juffers, zoo zijn de
lokjes gekrult,
Dat je schier niet weet of je ze voor de meit of de juffer
houden zult”.

(v. Paffenrode, De bedroge Giericheit)

Achterin de keuken bevindt zich links het vaathuis met pompen, gootsteen, emmers, bezems, klompen enz. In de kelder rechts bewaart men de boter-, bier- en azijnvaten. Boven de schouw in de keuken hangt een perenhouten reliëf. Een praktische klaptafel staat midden in het vertrek. Behalve een bordendroger, de slijpplank met het jaartal 1682, hangt aan de wand ook een kannerichel, waaraan blauwe porseleinen kannetjes met zilveren deksel hangen. Het glasrekje is gevuld met bokaalen, snavelkaraffen, fluit, roemers, een kelk van Venetiaans model en een vleugelglas.

Er waren vele modellen van glazen voor de grote verscheidenheid van dranken. Men gaf elkaar graag glazen ten geschenke, waarop met een diamant spreuken e.d. werden gegraveerd. Tafelgerei bestond hoofdzakelijk uit tin. Koper en tin werden geschuurd met karnemelk en puimsteen, daarna opgewreven met boomolie en poeder. Veel vis en vlees werd bij het middagmaal bereid; eerst langzamerhand begint het groenteverbruik toe te nemen. Op het brood werd veel kaas gegeten zonder boter, want zuivel op zuivel was voor de duivel. Men stond vroeg op en ontbeet met brood en bier, eerst later met melk. Om 12 uur werd het maal gebruikt, dat bij de eenvoudigen uit rijstebrij, witte boontjes, rapen, kool, hutspot met limoensap, vis, spek of gezouten vlees bestond.

„Noch heb ik rijstebrij, bestrooit met pijpkaneeel
En suiker, o, die kost glijt zachjes deur de keel!
Ik zal ook hering, pas gezouten op doen maaken,
Spekvet en dik van rug, daar zal ons bier op smaaken!”

(Boerekermis, Rotgans)

Bij de welgestelden bestond de maaltijd uit verschillende gangen: schapenvlees met rijst, cappoen met limoenen, duiven met andijvie, boekende flensjes, vladen of taarten en werd aan tafel wijn gedronken.

Het middagstik volgde om drie uur, brood, boter en kaas; om acht uur het avondeten, brood en boter, soms resten van het middagmaal en banket, b.v. mosselen met zoete saus.

KINDERKAMER

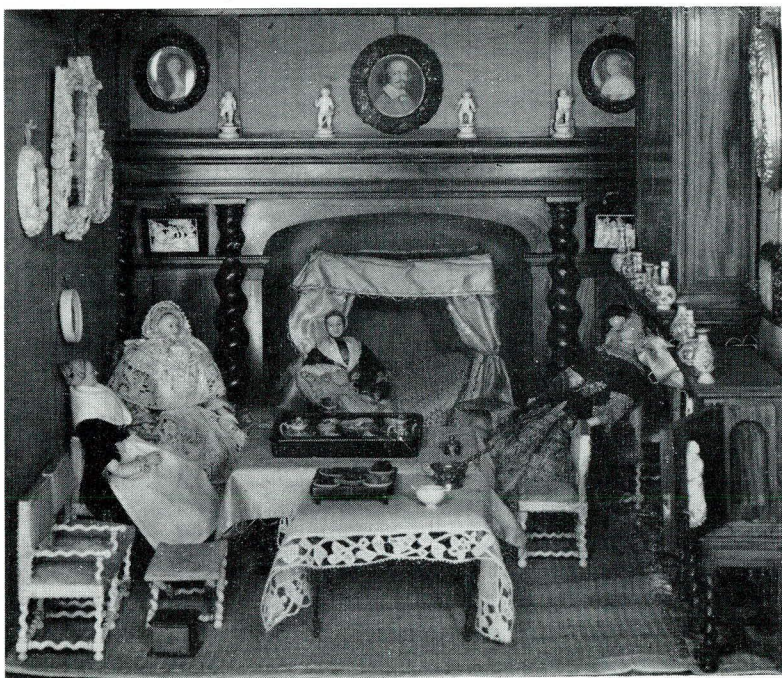
Voor onze hedendaagse begrippen is de kinderkamer met de donkerrode zijden wandbespanning, het koepelvormig baldakijn van bruingebloemde zijde rond het bed, tekeningen van ruitergevechten en een plafond met voorstelling van de herfst, naar een kopergravure van Goltzius, weinig vrolijk. Grote kasten, een kinderloopwagen, een mand voor de vuile was, kapstok, boekenrekje, vogelkooitjes, kantkloskussen e.d. zien wij in de kamer, waar juist de dokter op bezoek komt bij het zieke kind.

De arts heeft het teken zijner waardigheid, de urinaalfles in de hand. Het was de tijd, waarin de zogenaamde „piskijkerij” een belangrijke rol speelde.

„Hij siet, al vraegt hij niet een mijt,
Welk uur gij geboren sijt,
Wanneer gij kwaamt aan 't ongeval,
Hoe lang uw sieckte duren sal”.

Hij was een deftig en gestudeerd man, dikwijls ook botanicus, godgeleerde, historicus, letterkundige of sterrenkundige. Als de dokter afscheid neemt zal het kind eerbiedig een reverentie maken zoals het hoort „in deftigher liên presentie” en de dokter rekent zijn duurste tarief: 50 ct. Hij bezocht zijn patiënten te voet, op het platteland te paard, eerst in de 18e eeuw per koetsje.

KRAAMKAMER

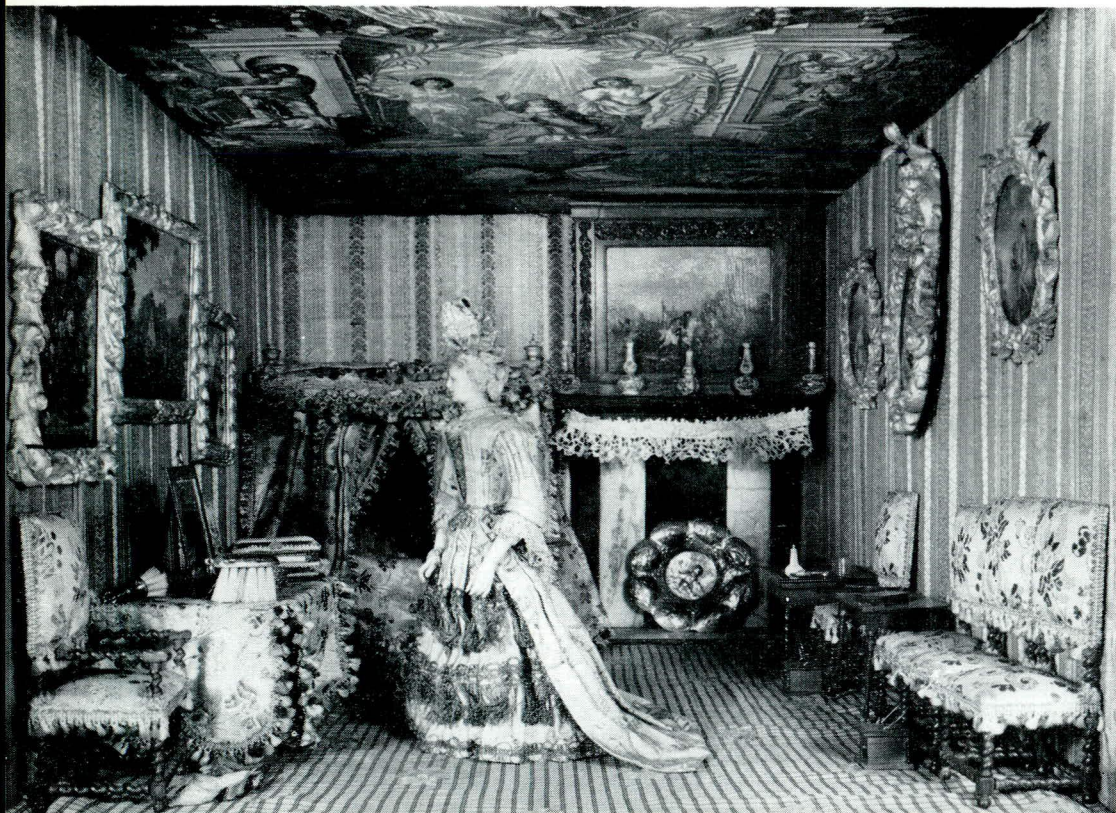
In de kraamkamer beneden is het druk en benauwd. Niets was immers erger dan frisse lucht! We treffen er de kraamvrouw, de min met het kind op schoot, de baker en de visite aan.

Op de grote tafel staat een verlakt theeblad. Deze dames zullen ieder 20 à 30 kopjes thee gebruiken. „Een geurig oriëntaaltje” zal de bezoeker prijzen, terwijl zij de thee in haar schoteltje schenkt en uit het schoteltje drinkt. „Ja”, zal de kraamvrouw instemmen, „onse dokter vindt thee een goeden krachten drank, hij zegt dat thee een vast gebit geeft en zwarte tanden wit maakt”. „Seker!”, zal de baker invallen, „thee is een machtigh medicijn, als men sieck is moet men 80 tot 100 kopjes daags drinken, het suyvert ook de verbrande humeuren en hitte der lever!” Bij de thee werden de confituren gesnoept, daarna dronken zij kandeel: rijnwijn, eierdooiers, suiker en specerijen, waar Deventer koek, kaneelkoekjes en Utrechtse theerandjes bij gepresenteerd werden. Naast de schouw staan het bakerstoeltje en de luiermand, die meestal een geschenk was van de grootmoeder of de peet. De veelomvattende kinderuitzet bestond o.m. uit roodkarmozijnen en met zilveren kant geboorde bovenluiers, uit fluwelen met zijde gevoerde en met kant omzoomde onderluiers, satijnen strikluurtjes, dekentjes van satijn met bloemen bestikt, kanten mutsjes, fijn gebreide kousjes en handschoentjes en het grote wit en geel satijnen speldenkussen, waarop de naam van de kleine met spelden is getekend.

De taak van de baker was veel omvattend. Hoe stijver het kindje ingebakerd was hoe beter. Ook moest zij zorgen dat er geen kransjes in de veren zitten, want dan is het kind behekst. Als de kaars blauw vlamt moet zij die doven, want dan is er een geest in de kamer. Zij moest oppassen, dat de kraamvrouw

niet de linker voor de rechterkous aantrekt, anders gebeuren er ongelukken. Vele kunstwerken versieren de wanden zoals een miniatuur van kardinaal Mazarin, van Lodewijk XIV en zijn gemalin; boven de linnenkast hangt een miniatuur op perkament uit de 1e helft van de 16e eeuw; het stelt een jong edelman voor, volgens overlevering Philips de Schone. Francis van Bossuit vervaardigde in 1682 twee ivoren reliëfs: de triomftocht van Bacchus en Orpheus door Bacchanten doodgeslagen. Het plafond is vervaardigd naar een gekleurde kopergravure van Goltzius, voorstellende de lente. Onder de spiegel een portretje van Martinus Holtzhey, muntmeester van Zeeland, overleden 1788, en door zijn dochter, de laatste eigenares van het poppenhuis, geschonken.

SLAAPKAMER

,Daer komt een jonge vrouw te voorschijn, net besneden
Van tronie, maar coquet en wulpsch van zeden.
Haar wangen glimmen van 't blanketsel, hier en daar
Met gloeyent fermiljoen besmeert, terwijl heur haar
Zich spiegelt in den glans van honderd diamanten.
De tronie dicht bezaaid met moesjens klein en groot,
Gelijkt een krentenkoek.

(Boerekermis, Rotgans)

Kenmerkend voor de mode van 1680 is het toilet dezer dame met het hoge Fontangekapsel, genoemd naar de hertogin de Fontange, die tijdens een jacht met heur haren verward rakende, het met linten hoog opbond, wat de koning zo zeer behaagde, dat hieruit een mode voortkwam.

De overrok der japon is met gouddraad en passementen bestikt. Een corset omsloot het lichaam als een harnas, zoals ook kinderen soms werden ingesnoerd. Door middel van een levensgrote pop, Pandora, die in Parijs werd opgetuigd en vandaar naar de grote steden in Europa werd gezonden, wist men wat in de mode was. Modeplaten ontstaan eerst eind 18e eeuw. Het japonnen maken was hoofdzakelijk kleermakerswerk, de vrouwen mochten het zelfs niet en nog in 1749 is de vergunning van de Prins nodig voor een zaak in Nijmegen, waar vrouwen wilden naaien.

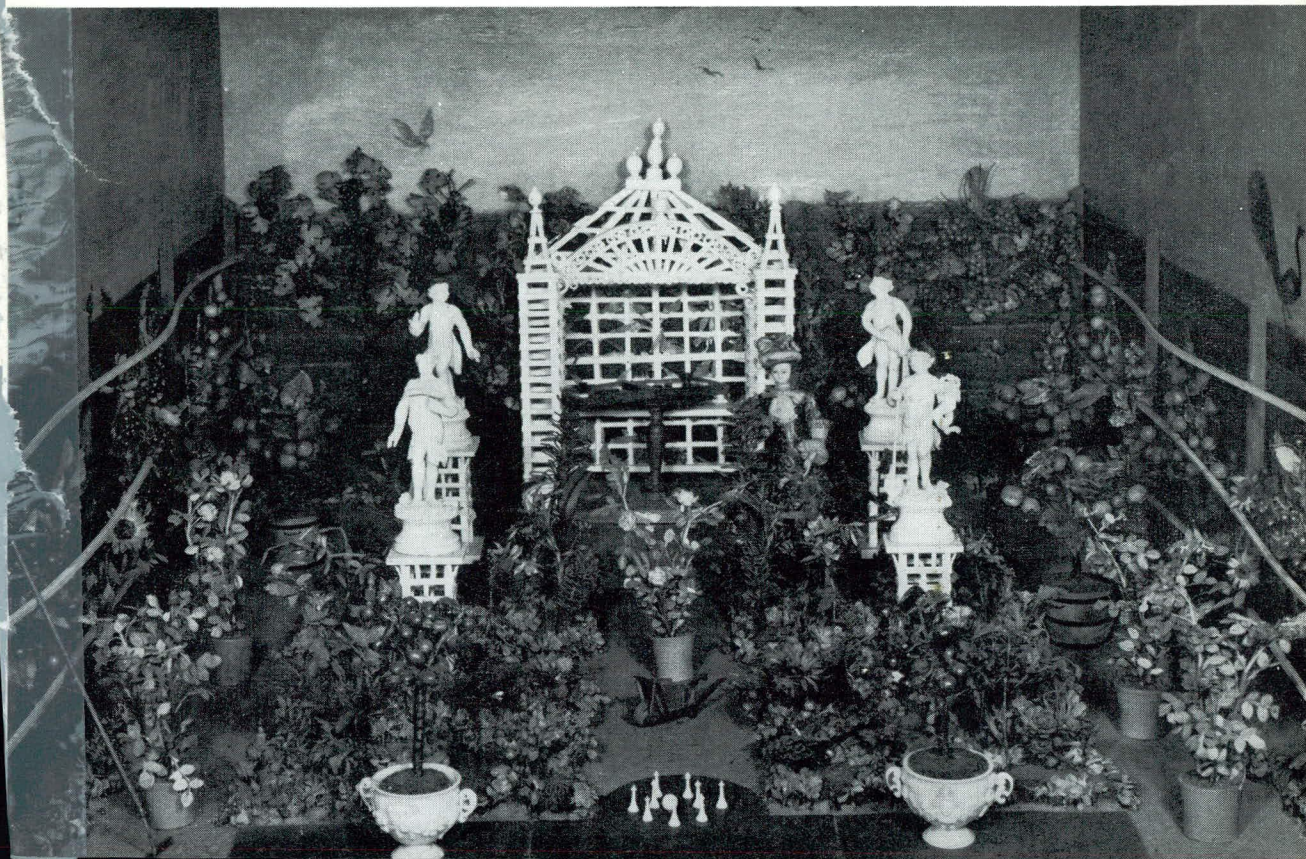
De toilettafel, waarop een zilveren spiegel en borstels, is onmisbaar voor een dame uit de deftige stand. Zonder wastafel kon men het desnoods wel stellen. Met de lichaamshygiëne was het treurig gesteld. Cats waarschuwde:

„Maer wat immer u geschiet, Wast u hoofd sijn leven niet!”

De kamer is weelderig ingericht: wandbespanning van wit gebloemde zijde in streeppatroon, het geruit zijden tapijt met rode rozen bestrooid, de bekleding van het meubilair overeenstemmend. Het plafond, een kopergravure, beeldt de

apotheose van Keizer Leopold I uit. Fraai is de schoorsteenmantel met het schilderij, een ruitergevecht, aan Van Huchtenburgh toegeschreven.

Deze kunstenaar was een tijd in Parijs werkzaam onder Charles Lebrun als tekenaar aan de „Manufacture des Gobelins." Van 1708-1717 in dienst van Prins Eugenius van Savoye, wiens veldslagen hij in beeld bracht. In de schoorsteen staat 's zomers een zilveren ploischotel. De schilderijtjes aan de wand, in verguld houten gestoken lijstjes, zijn van Willem van Mieris, boerenhoeve, 1682 en van Pieter Slingelandt, bloemstillevens, 1685. Voorts werkjes van Vertangen en Verwilt.

THUYN

Deze stadstuin, kenmerkend voor een Franse tuin omstreeks 1700, is streng symmetrisch aangelegd. Het prieel aan het eind van het middenpad, de vier tuinbeelden, voorstellende de vier elementen, de gesneden ivoeren vazen en de potten met oranje-boompjes zijn verdeeld tussen perken en paden. Tegen de schutting zijn verschillende vruchtbomen opgeleid. Rozen begroeien het prieeltje van wit lakwerk; op het tafeltje staat een trictracbord. In een blauw geschilderde hemel vliegen duiven rond. De pauw op de schutting is de trotse pronker van huis en hof.

LITERATUUR

- E. D. Baumann, De dokter en de geneeskunde, Amsterdam, 1915.
- P. J. Blok, Geschiedenis van het Nederlandse volk, deel III, Groningen, 1923-1926.
- H. Brugmans, Het huiselijk en maatschappelijk leven onzer voorouders, Amsterdam, 1931.
- F. Dommissie, Kijkjes in een zeventiende eeuwsch patriciërs poppenhuis, Maandschrift „Op de Hoogte”, dec. 1931.
- I. H. van Eeghen, Het poppenhuis van Margaretha de Ruyter, Maandblad „Amstelodamum”, nov. 1953.
- F. Gill Jacobs, A history of doll houses, New-York, 1953.
- C. H. de Jonge, Het poppenhuis, Tijdschrift „Utrecht, Sticht en Stad”, 1934, no. 1.
- J. H. der Kinderen-Besier, De kleeding onzer voorouders: 1700-1900, Amsterdam, 1926.
- J. H. der Kinderen-Besier, Spelevaart der mode, Amsterdam, 1950.
- E. Luzac, Hollands rijkdom, behelzende den oorsprong van den koophandel en van den magt van dezen staat, Leyden, 1780-1783.
- S. Müller Fz., Catalogus van het Museum van Oudheden, Utrecht 1904.
- S. Müller Fz. en W. Vogelsang, Het Oud-Hollandsche huis, Utrecht, 1909.
- G. D. J. Schotel, Het oud-Hollandsch huisgezin der 17e eeuw, Haarlem, 1868; 2e druk, Leiden, 1904.
- K. Sluyterman, Huisraad en binnenhuis in Nederland in vroegere eeuwen, 's-Gravenhage, 1918; 2e druk, 1948.
- G. Snijder, Unsterbliche Meisterwerke — Ihr Weg durch die Zeit, München, 1958.
- L. Spruit, Speelgoed voor grote mensen — Een oudhollands poppenhuis, Tijdschrift „Beatrijs”, jan. 1959.
- Z. C. Uffenbach, Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und England, Leipzig, 1753.
- K. Walther, Das schönste Puppenhaus, „Westermans Monatshefte”, Braunschweig, dec. 1959.
- C. van Wessem, Het musiceeren en concerteeren in den loop der tijden, Amsterdam, 1929.
-

OMSLAG EN LAY-OUT: A. VAN HORSSSEN

DRUK: KEMINK EN ZOON - UTRECHT

